

Zasady latynizacji języka nepalskiego

Język nepalski (*nepali*)* należy do języków indoaryjskich (grupa indoirańska, rodzina indoeuropejska). Wśród języków nowoindoaryjskich współtworzy wraz z otaczającymi centrum jego użycia językami regionalnymi i dialektami odrębny zespół „górski”**. Nepalski jest oficjalnym (państwowym) językiem Nepalu; jako jeden z 23 konstytucyjnych języków Indii posiada status drugiego języka urzędowego w indyjskich stanach Sikkim i Bengal Zachodni (dystrykt Dardżyling). Wg danych spisu ludności z 2011 r. językiem nepalskim posługuje się w Nepalu około 18,5 miliona ludzi. W Indiach liczy około 3 milionów użytkowników. Dialekt Kotliny Katmandu, na którym opiera się literacki standard języka nepalskiego, zachował podstawowe cechy staroindoaryjskiej fonetyki (opozycja samogłosek krótkich i długich, bezdźwięczne i dźwięczne spółgłoski przydechowe, rząd spółgłosek retrofleksyjnych); do głównych innowacji rozwojowych, wynikających z sąsiedztwa z językami tybeto-birmańskimi zalicza się rozszerzenie opozycji samogłosek krótkich i długich na *e* i *o*, rozwój rzędu samogłosek nosowych, dyftongów oraz przydechowych sonantów *nh*, *mh*, *rh*, *lh* (z ich charakterystycznymi alofonami *hn*, *hm*, *hr*, *hl*).

Pismo języka nepalskiego (*dewanagari*) to sylabariusz typowy dla pism indyjskich wywodzących się z pisma *brahmi*, zaświadczonego po raz pierwszy w III w. p.n.e. w północnych Indiach. Wchodzący w jego skład zbiór grafemów uporządkowano zgodnie z regułami obowiązującymi w pismach stosowanych dla zapisu staroindoaryjskiego sanskrytu. Pisownia zachowuje grafemy przedstawiające sonanty zgłoskotwórcze *ɽ*, *ɽ̄*, *ɽ̃*, dyftongi *ai* i *au*, oraz komplet spółgłosek szczelinowych *ś*, *ṣ*, *ṣ*. Brak natomiast odrębnych grafemów dla krótkich samogłosek *e* i *o* oraz dla przydechowych sonantów *nh*, *mh*, *rh*, *lh*. Potrzeby fonetyki współczesnego języka nepalskiego uwzględniają nowe, opatrzone diakrytykami grafemy dla retrofleksyjnych *r* i *rh*. W skład pisma wchodzi duża liczba tzw. ligatur – odrębnych, złożonych grafemów oddających zbitki spółgłoskowe. Nowe techniki druku wymuszają rezygnację z ligatur i przejście do rozłącznej pisowni połączeń spółgłosek.

W zmodyfikowanym dla potrzeb języka nepalskiego piśmie *dewanagari* samogłoski posiadają osobne znaki jedynie na początku wyrazów albo po innych samogłoskach; ich obecność sygnalizuje zawsze albo początek sylaby albo sylabę składającą się z samej samogłoski. Grafemy spółgłoskowe przedstawiają sylaby złożone z danej spółgłoski (lub grupy spółgłosek) i domyślnej samogłoski *a*. Przedstawieniu innych samogłosek służą odpowiednie znaki diakrytyczne dodawane do bazowego grafemu sylabicznego (przed, pod, nad lub po nim). Pismo oddaje tradycyjnie jedynie dwa dyftongi, *ai* i *au*. Dla pozostałych dyftongów brak odrębnych grafemów.

Transliteracja języka nepalskiego bazuje na standardzie latynizacji ISO 15919 (2001), ustalonym dla języków posługujących się pismem *dewanagari* lub pokrewnymi. System ten, powszechnie stosowany w światowej literaturze naukowej, nie uwzględnia znacznego dialektalnego zróżnicowania języka nepalskiego***.

Spolszczając nazwy nepalskie, nie oddaje się różnic pomiędzy samogłoskami krótkimi i długimi. Dyftongowi *ai* oraz połączeniu samogłoskowemu *āi* odpowiada – *aj*; podobnie transkrybuje się połączenia samogłoskowe *ui* i *ūi*, *ei*, *oi* – jako *uj*, *ej*, *oj*. Połączenia samogłosek *aī* i *āī*, *uī* i *ūī*, *eī*, *oī* oddaje się przez dwie sylaby – jako *ai*, *ui*, *ei*, *oi* lub (zgodnie z przyjętym w nepalskim wariantem ortograficznym) *aji*, *uji*, *eji*, *oji*.

Cecha przydechowości spółgłosek nie ulega w nepalskim osłabieniu; w transkrypcji oddaje się ją przez dodanie *h* do spółgłosek. W spółgłoskach *kh*, *ch*, *th*, *th*, *ph* przydech jest bezdźwięczny, w spółgłoskach *gh*, *jh*, *ḍh*, *ḍh*, *bh*, *ṛh* – zawsze dźwięczny. Szereg nepalskich spółgłosek retrofleksyjnych *ṭ*, *ṭh*, *ḍ*, *ḍh*, *ṇ* oddaje się przez ich przedniojęzykowo-zębowe *t*, *th*, *d*, *dh*, *n*. Retrofleksyjne *ṛ*, *ṛh* – jako *r*, *rh*. Obecne w piśmie *ś*, *ṣ*, *ṣ* oddaje się przez *ś*, *sz*, *s*. Ze względu na zbieżność wymowy nepalskie spółgłoski palatalne *c*, *ch*, *j*, *jh*, *ñ*, *ś* oddaje się – w każdej pozycji

* Język nepalski zwany jest również „językiem Gurkhów” (gurkhali) oraz, potocznie, „językiem Khasów [ludzi uprawiających ryż]” (khas-kura).

** Zograf 1990, s. 72-79.

*** Do ważnych cech dialektalnych należy wariantowa wymowa spółgłosek środkowojęzykowych *c*, *ch*, *j*, *jh* jako przedniojęzykowo-zębowych *č*, *čh*, *č*, *čh*.

w wyrazie – przez ich polskie odpowiedniki *ć, ćh, dź, dźh, ń, ś*. Stosowany w niektórych zapożyczeniach z sanskrytu grafem sonantu zgłoskotwórczego *r* zapisuje się w transkrypcji jako *ry*.

Odrębne reguły dotyczą transkrybowania samogłoski *-a*, domyślnie zawartej w grafemach spółgłoskowych. Na końcu dawnych sylab otwartych *-a* jest w transkrypcji z reguły opuszczane; wszędzie tam, gdzie jego opuszczenie groziłoby powstaniem trudnej do wymówienia zbitki spółgłoskowej, wymawia się je w postaci zredukowanej do *-ă* i odtwarza w transkrypcji i transliteracji jako *-a*. Por. ग्राम ('wieś'), trl. *grām*, trb. *gram*, ale ग्राम्य ('wiejski'), trl. *grāmya*, trb. *gramja*.

Spółgłoski
(bazowe grafemy spółgłoskowe)

	transliteracja	transkrypcja		transliteracja	transkrypcja
क	ka	ka, k	घ	dha	dha, dh
ख	kha	kha, kh	न	na	na, n
ग	ga	ga, g	न्ह ³	nha	nha, nh
घ	gha	gha, gh	प	pa	pa, p
ङ	ṅa	na, n; ng	फ	pha	pha, ph; f
च	ca	ća, ć	ब	ba	ba, b
छ	cha	ćha, ćh	भ	bha	bha, bh
ज	ja	dźa, dź	म	ma	ma, m
झ	jha	dźha, dźh	म्ह ³	mha	mha, mh
ञ	ña	ńa, ń	य	ya	ja, j
ट	ṭa	ta, t	र	ra	ra, r
ठ	ṭha	tha, th	र्ह ³	rha	rha, rh
ड	ḍa	da, d; ra, r ¹	ल	la	la, l
ड ¹	ṛa	ra, r	ल्ह ³	lha	lha, lh
ढ	ḍha	dha, dh; rha, rh ²	व	va	wa; ba, b
ढ ²	ṛha	rha, rh	श	śa	śa, ś; s
ण	ṇa	na, n	ष	ṣa	sza, sz; s
त	ta	ta, t	स	sa	sa, s
थ	tha	tha, th	ह	ha	ha, h
द	da	da, d			

znaki specjalne

	transliteracja	transkrypcja
ँ ^{4,5}	~ ⁶	-n, -ń ⁷
ं ⁸	-m	-n, -ń, -m ⁹
ः ¹⁰	–	–

samogłoski

formy inicjalne samogłosek			formy modyfikujące bazowe grafemy spółgłoskowe			
	transliteracja	transkrypcja		transliteracja	transkrypcja	
अ	a	a		क	ka	ka
अँ	ā	an	ँ	कँ	kā	kan
आ	ā	a	ा	का	kā	ka
आँ	ā̃	an	ाँ	काँ	kā̃	kan
इ	i	i, j ¹¹	ि	कि	ki	ki
इँ	ī	in	िँ	किँ	kī	kin
ई	ī	i, ji ¹²	ी	की	kī	ki
ईँ ¹³	ī̃	in	ीँ	कीँ	kī̃	kin
उ	u	u	ू ¹⁴	कु	ku	ku
उँ	ū	un	ूँ	कुँ	kū	kun
ऊ	ū	u	ू ¹⁴	कू	kū	ku
ऊँ	ū̃	un	ूँ	कूँ	kū̃	kun
ऋ	ṛ	ry	ृ	कृ	kṛ	kry
ए	e	e	े	के	ke	ke
एँ	ē	en	ेँ	केँ	kē	ken
ऐ	ai	aj	ै	कै	kai	kaj
ऐँ ¹³	aĩ	ajn	ैँ	कैँ	kaĩ	kajn
ओ	o	o	ो	को	ko	ko
ओँ ¹³	ō	on	ोँ	कोँ	kō	kon
औ	au	au	ौ	कौ	kau	kau
औँ ¹³	aū	aun	ौँ	कौँ	kaū	kaun
ऑ	ǎ	o	ॉ	काँ	kǎ ¹⁵	ko

Połączenia spółgłosek (ligatury)¹⁶

	transliteracja	transkrypcja		transliteracja	transkrypcja
क्क	kka	kka	न्ना	ñna	nna
क्त	tka	tka	न्हा	ñha	nha
क्र	kra	kra	च्चा	cca	ćca
क्व	kva	kwa	ज्य	jya	dźja
क्ष	kṣa	ksza	ञ्च	ñca	ńca
क्ष्य	kṣya	kszja	ञ्ज	ñja	ńdźa
ग्ग	gna	gna	ट्ट	ṭṭa	tta
घ्य	ghya	ghya	ट्ठ	ṭṭha	ttha
ङ्क	ñka	nka	ड्ड	ḍḍa	dda
ङ्ख	ñkha	nkha	ण्ड	ṇḍa	nda
ङ्ग	ñga	nga	ण्ड्ह	ṇḍha	ndha
ङ्य	ñgya	ngja	त्त	tta	tta
ङ्घ	ñgha	ngha	त्य	tya	tja

	transliteracja	transkrypcja		transliteracja	transkrypcja
त्र	tra	tra	लप	lpa	lpa
द्र	dga	dga	लम	lma	lma
द्ध	ddha	ddha	लय	lya	lja
ध	dhya	dhja	ल्ल	lla	lla
न्द्र	ndra	ndra	ल्व	lva	lwa
न्ध	ndha	ndha	श्च	śca	śca
न्न	nna	nna	श्च	śra	śra
न्य	nya	nja	ष्ट	ṣṭa	szta
प्त	pta	pta	ष्ट्र	ṣṭra	sztra
प्य	pya	pja	ष्ण	ṣṇa	szna
प्र	pra	pra	स्त	sta	sta
प्ल	pla	pla	स्थ	stha	stha
प्ब	bba	bba	स्म	sma	sma
प्ब्र	bra	bra	स्य	sya	sja
म्क	mka	mka	स्त्र	sra	sra
म्ख	mkha	mkha	ह	hna	hna
म्व	mca	mca	ह	hma	hma
मन	mna	mna	ह्य	hya	hja
मप	mpa	mpa	ह	hra	hra
म्र	mra	mra	ह	hla	hla
म्ल	mła	mła	ह	hva	hva
ल्द	lḍa	lda			

- ¹ W druku retrofleksyjny sonant *r* (ठ) bywa zastępowany przez retrofleksyjne *ḍ* (ड); w takich przypadkach w polskiej transkrypcji należy przywrócić zapis *r* (z *r*), np. पहाड – trl. *pahād*, ale w trb. *pahar* (z पहाड – *pahar*).
- ² W druku retrofleksyjny przydechowy sonant *rh* (ड) bywa zastępowany przez *dh* (ढ); w takich przypadkach w polskiej transkrypcji należy przywrócić zapis *rh* (z *rh*), np. गढ – trl. *gaḍh*, ale w trb. *garh* (z गढ – *garh*).
- ³ Grafem przydechowy sonantu; choć jest technicznie ligaturą, umieszczony został w spisie grafemów spółgłoskowych przez wzgląd na posiadany przez niego status odrębnego fonemu.
- ⁴ ◌ oznacza dowolny grafem spółgłoskowy.
- ⁵ Znak *anunasika* ◌ dodany do grafemu sylaby (w pozycji nad nim) sygnalizuje nosowość samogłoski.
- ⁶ Znak *anunasika* w transliteracji oddawany jest tyldą zamieszczaną nad samogłoską: *ā̃, ã̃, ĩ̃, ĩ̃, ũ̃, ũ̃, ě̃, aĩ̃, õ̃, aũ̃*.
- ⁷ Znak *anunasika* w transkrypcji oddaje się przez połączenie *samogłoska + n, ñ*.
- ⁸ Znak *anuswara* ◌ dodany do grafemu sylaby (w pozycji nad nim) sygnalizuje obecność spółgłoski nosowej przed spółgłoskami.
- ⁹ Przed spółgłoskami zwartymi oddaje się przez *ñ, n, m*, natomiast przed spółgłoskami szczelinowymi i półotwartymi, oraz na końcu wyrazów przez *n*.
- ¹⁰ Znak *wirama* ◌ dodany poniżej bazowego grafemu spółgłoskowego anuluje zawarty w nim komponent samogłoskowy, np. क – *ka*, क् – *k*.
- ¹¹ Jako *j* w połączeniach samogłoskowych: *āi, ui* i *ūi, ei, oi* (odpowiednio jako *aj, uj, ej, oj*).
- ¹² Połączenia samogłosek *aĩ* i *āĩ, uĩ* i *ūĩ, eĩ, oĩ* oddaje się przez dwie sylaby – jako *ai, ui, ei, oi* lub (zgodnie z przyjętym w języku nepalskim wariantem ortograficznym) jako *aji, uji, eji, oji*.
- ¹³ W druku *anunasika* (◌) bywa zmieniana często w *anuswarę* (◌), zwłaszcza w wypadku grafemów zawierających element wychodzący ponad górną linię; w takich przypadkach w polskiej transkrypcji należy przywrócić zapis samogłoski nosowej.
- ¹⁴ Niestandardową postać przyjmują *ru – रू* i *rū – रू*.
- ¹⁵ Jedynie w zapożyczeniach z języka angielskiego: por. कॉमरेड – trl. *kāmreḍ*, trb. *komred* (ang. comrade).
- ¹⁶ W wykazie przedstawiono ligatury występujące najczęściej w nazewnictwie geograficznym języka nepali.

Bibliografia:

1. *The Indo-Aryan Languages*, red. Cardona G., Jain, D.K., Routledge 2003, str. 538-580
2. Bright W., *Devanagari Script*, [w:] red. Daniels P.T., Bright W., *The World's Writing Systems*, Oxford 1996, s. 384-390
3. Schmidt R. L., *A Practical dictionary of modern Nepali*, Ratna Sagar 1994.
4. Zograf, G.A., *Jazyki Južnoj Azii*, Moskva 1990
5. Rabinovič I.S., Korolev N.I., Aganina L.A., *Nepal'sko-russkij slovar'*, Moskva 1968
6. *Romanization systems for geographical names*, [w:] *Technical reference manual for the standardization of geographical names. United Nations Group of Experts on Geographical Names*, New York 2007, s. 39 (Nepali) http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/ungegn-tech-ref-manual_M87_combined.pdf

Oprac.: Artur Karp